

ván jezsuitának, a Szt. Péter-bazilika magyar gyóntatójának szorgalmazására XIII. Gergely pápa megalapította a magyar kollégiumot, a Collegium Hungaricumot. Az 1579. márc. 1-jén kelt alapító bulla szerint a pápa a magyar kollégium megszervezésével a török háborúk és a protestantizmus által megpróbált magyar egyház segítségére kíván sietni. 1580-ban azonban XIII. Gergely a két kollégiumot Collegium Germanico-Hungaricum elnevezéssel egyesítette. Ezt elrendelő bullája kimondta, hogy az egyesített kollégiumban a jövőben mindig 12 olyan növendéknek kell helyet biztosítani, akik a Magyar Királyság magyar, horvát és szlavón területeiről származnak. A kollégium növendékei a római pápai Gergely Egyetem hallgatói. Ma is működő intézmény.

Lásd még: →papnevelés.

Irod.: Andreas STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom*, I–II, Freiburg, 1895; Peter SCHMIDT, *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker*, Tübingen, 1984; BITSKEY István, *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp., 1996.

Mészáros István

collegium repetentium

A 17–18. sz.-ban a kat. →gimnáziumok tanárainak kiképző intézménye, ahol a jelöltek magasabb szinten újra feldolgozták, átismélték a gimnázium tananyagát, amelyet maguk is elvégeztek ifjabb korukban, s amelyet majd tanítani fognak. Ilyen intézmény első ízben 1599-től a →jezsuiták tanrendszerében szerepelt: az e célra kijelölt jezsuita kollégiumokban két magas képzettségű tanárnak kell felkészítenie a pedagóguspályára készülő rendtagokat. Az osztrák-magyar jezsuita rendtartományban 1632-ben állították fel az első ~ot Leobenben, majd a 17. sz. második felében magyar területen, Trencsénben, 1701-től Szokolcán, 1742-től Győrött is működött. A →piaristák is hasonlóképpen szervezték meg tanárképzésüket. Az 1777-i királyi →*Ratio Educationis* ugyancsak a ~ névvel illette a tanárképzés intézményét.

Irod.: GYENIS András, *P. Csákány Imre S. J. tanárképző előadásai 1695-ből*, Bp., 1942; *Institutio ad literas humaniores, facili methodo ad usum communem discendi, docendique accommodata. Dictata anno primo repetitionis in Hungaria Szakolczae inchoatae, nempe 1734*, R. P. Antonio H(ellmayr) professore latino, EK F. 33; MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*, Bp., 1981.

Mészáros István

Comenius, Johannes Amos (Jan Amos Komenský; Nivnic vagy Magyarbród, 1592. márc. 28.–Amszterdam, 1670. nov. 15.)

Cseh teológus és pedagógus, a Cseh Testvérek Szövetségének utolsó püspöke. Apja molnár volt; szüleit korán elvesztette. 16 éves koráig a přerovi iskolában tanult. 1611-től teológiát és filozófiát hallgatott Herbornban, ahol Johann Heinrich →Alsted és Johann Piscator volt a tanára, majd rövid ideig Amszterdamban és Heidelbergben folytatott tanulmányokat, az utóbbi helyen David Paraeus irányításával. 1614-től a přerovi iskola tanára, majd rektora, 1616-tól lelkes, 1618–21 között Fulnekből tanár és a presbiteriánus gyülekezet prédikátora. Jó viszonyt ápolt Karel Žerotinnal. Miután kitiltották Cseho.-ból a prot. prédikátorokat, helységről helysére vándorolt. 1623 k. írta cseh nyelven *A világ labirintusa* és *A szív paradicsoma* (Lissa, 1631) c. műveit. 1627-ben hittestvéreivel a lengyelo.-i Lissába ment, és ott folytatta pedagógiai és teológusi tevékenységét. 1632-ben a Cseh Testvérek Szövetségének jegyzője lett, 1636-ban senioruk, 1648-ban püspökük. Sorra jelentek meg munkái: *Janua* (1631), *Didactica magna* (csehül 1632, latinul 1638), *Pansophia* (1637). Ekkorra pedagógiai tankönyvei és reformelképzelései Európa-szerte elterjedtek, olyannyira, hogy 1641-ben Londonba hívták, az angol parlament is fogadta. 1642–48 között Elbingben a svéd kancellár, Axel Oxenstiern mellett dolgozott pedagógiai reformelképzelésin. 1650-től négy évig Mo.-on és Erdélyben élt mint →II. Rákóczi György és Loránt-

ffy Zsuzsanna pártfogoltja. A sárospataki ref. kollégiumban tanított, és pánszofikus iskolareformját próbálta megvalósítani. Mo.-on készült művei: *De cultura ingeniorum oratio* (1650), *Orbis pictus* (1653), *Schola ludus* (1654), *Gentis felicitas* (1654, megj. 1659). A mo.-i viszonyokban csalódva visszatért Lissába, ott volt 1656-ban is, amikor kitört a svéd–lengyel háború. Elvesztette vagyonát, könyvtárát s azt a kéziratát, amely negyvenévi gyűjtőmunkával elkészített cseh nyelvű szótárát tartalmazta. Élete utolsó állandó állomáshelyén, Amszterdamban végre nyugalmat talált. Az *Unum necessarium*-ban így foglalta össze 77 év tapasztalatát: „Egész életem vándorlás volt, soha nem találtam hazámat. Mindig más és más helyeken tartózkodtam, soha és sehol nem volt állandó otthonom. De most már látom az égi hazámat.”

~ a magyar művelődésre a legnagyobb hatást pedagógiai munkásságával gyakorolta: nyelvi tankönyvei száznál több kiadást értek meg, ösztönözve a magyar grammatikai és szótárirodalom fejlődését. Világképét az enciklopédikus-pánszofikus gondolkodás határozta meg. A világot harmonikus egységnek látta; pedagógiai reformjaival ennek megismerését, az ismeretek összességének birtokbavételét kívánta megvalósítani. Újításának lényege az, hogy a formális grammatikai oktatással szemben összekapcsolta a nyelvi és a tárgyi ismeretek elsajátítását. Didaktikai elképzelései szerint a diákoknak először anyanyelvükön kell pontosan megismerniük az egyes témakörökhöz tartozó szavakat, fogalmakat és azok jelentését. Ha ezzel tisztában vannak, sokkal könnyebben magukévá tudják tenni az idegen nyelvet. Nyelvi tankönyveinek alapja, a *Janua linguarum reserata aurea* három fő részből áll: az egyes témakörökhöz kapcsolódó nyelvi és tárgyi ismeretanyag folyamatos szövegben előadva, szójegyzék és grammatika. Később elkészítette a *Janua* egy egyszerűbb és egy igényesebb változatát, de mindkettő lényegében az 1631-es mű felépítését követi: a *Januae [...] vestibulum* (1635) mintegy bevezető („tornác”), az *Atrium* (1652) pedig a ma-

gasabb szintű oktatás követelményeit veszi figyelembe. Mo.-on mindhárom tankönyvét alkalmazták a hazai viszonyokhoz. Sokszor napvilágot látott a *Janua* német–latin változata is. Magyar fordítással kiegészített redakciója, a *Janua [...] in Hungaricam linguam translata*, mely először a váradi iskola használatára jelent meg (Várad, 1643), az akkori váradi, később sárospataki rektornak, Szilágyi Benjámin Istvánnak a munkája. Anyaga részben a szótári hagyományból, részben a korabeli iskolákban használatos magyar szókészletből származik. 1647-től külön kötetben többször is megjelent a *Janua* szótárutatója, a latin szavak párhuzamos magyar megfelelőivel, *Index vocabulorum januae linguarum J. A. Comenii...* címmel. Ezt két gyulafehérvári tanár, Tsalolci János és Bihari Ferenc állította össze. ~ művének hasonló mutatója különböző nyelvű fordításokkal már létezett. A szerkesztők úgy ítélték, hogy valamennyi közül az angol és a holland munkák a legpontosabbak, ezért ezeknek az értelmezéseit próbálták magyarra átültetni. Ehhez nem a korábbi szótárak magyar anyagát használták fel, hanem a korabeli élő erdélyi szókincset. A *Vestibulum*nak is készültek magyar–latin változatai, legkorábban a gyulafehérvári iskola használatára (Gyulafehérvár, 1641). Szerkesztettek többnyelvű kiadásokat. Az ismertek közül a magyar kiegészítés görög, német, cseh és szlovén társaságban szerepel. A *Vestibulum*, a *Janua* és az *Atrium* egymáshoz kapcsolódó sorozata először ~ sárospataki tanársága idején (1650–54) jelent meg (*Eruditionis scholasticae pars prima, vestibulum..., pars II, janua..., pars III, atrium*, Patak, 1652).

A feldolgozott témakörök még két változatban ismétlődnek. A *Schola ludus* (Patak, 1656) az ismeretanyag dialógusokba foglalt előadása, játékos formában, teatrális keretek között. Az *Orbis sensualium pictus* (Nürnberg, 1658) az anyag illusztrált kifejtése. Képeinek egy része már a sárospataki *Janua*-kiadásokban napvilágot látott. Magyarországon két-, három- és négy nyelvű változatait is kiadták.

Comenius. George Glover rézmetszete, 1642, OSZK

Loe, here an Exile! who to serve his God,
Hath sharply tasted of proud Pharaoh's Rod;
Whose Learning, Piety, & true worth, being knowne
To all the world, makes all the world his owne.
Are to be sold by Tho: Slater F. Q.

„Az iskola” ábrázolása Comenius legnépszerűbb művében, az Orbis pictusban

~ pedagógiai elveivel különösen a puritánusok rokonszenveztek, erősen hatott →Tolnai Dali János és →Apácai Csere János munkásságára. A ~i pánszofia, a megismerés három ~i alapelve (érzékelés, ész, kinyilatkoztatás) hatással volt a mo.-i →fizika fejlődésére, az eperjesi iskolára, Bacon első mo.-i követőjére, Johannes →Bayerra és →Pósaházi Jánosra. Filozófiai nézetei a kor legtöbb magyar gondolkodójánál kimutathatók. Habsburg-ellenessége és a társadalom átalakításáról vallott nézetei →Zrínyi Miklóst is befolyásolhatták.

Kiad.: Johannes Amos COMENIUS *Nagy oktatástana*, ford., kiad. GERÉB György, Bp., 1953; *A látható világ*, ford., kiad. Uő, Bp., 1959; *Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből*, Bp., 1962; *Orbis sensualium pictus*, hasonmás, Bp., 1970; *COMENIUS Válogatott írásai*, Bp., 1971.

Bibliográfiák: Kurt PILZ, *Johann Amos Comenius. Die Ausgaben des Orbis Sensualium Pictus. Eine Bibliographie*, Nürnberg, 1967; BERLÁSZ Piroska, ifj. HORÁNSZKY Nándor, *Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája*, Bp., 1970; Daniel S. LARANGÉ, *Bibliographie sélective de coméniologie*, http://bohémica.free.fr/comenius/biblio_menu.htm

Irod.: BAKOS József, *Comenius nyelvi tankönyvei a magyar iskolákban I. A Vestibulum*, Pedagógiai Szemle, 1965; Uő, *Comenius nyelvi tankönyvei a magyar iskolákban II. A Janua*, Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 2(1964); Uő, *Comenius tankönyvei a magyar iskolákban III–IV.*

A szerk.–Bartók István

Comico-tragoedia

Ezen a címen, amely valójában műfajmegjelölés, két régi magyar dráma maradt fenn. 1646-ban keletkezett az az ismeretlen szerzőjű, verses formájú, énekelhető moralitás, amelynek legsikeresebb, legelterjedtebb része, 2. felvonása a bűnös gazdag és a szegény Lázár bibliai történetének dramatizálása. Változata még a 20. sz. végén is élt a moldvai →csángók körében. Nehéz eldönteni, hogy a műben csupán középkorias allegorizálást lássunk-e, avagy egy manierista-kora barokk

oratóriumfélé, az opera előképét. Ha valóban énekeltek, elképzelhető az utóbbi.

A másik darab az unit. erdélyi →Felvinczi György műve: mitológiai apparátust felvonultató, talán az olasz operát utánzó daljáték (átdolgozva megjelent Kolozsváron 1693-ban, de példány csak a 18. sz.-ból ismeretes).

Kiad.: RMDE, II, 1960.

Irod.: BINDER Jenő, *Egy magyar Lázár-dráma és rokonai*, EPhK, 1898; DÖMÖTÖR Tekla, *A magyar Lázár-dráma nagyszabeni előadásához*, FK, 1955; *A pokolban kénklődő düsgazdag históriája. Comico-tragoedia egy felvonásban. A moldvai csángó folklór kincseiből*, kiad. SERES András, SZABÓ Csaba, Életünk, 1990.

Magyar Árpád

Comoedia Erdély siralmas állapotjáról (*Pasquillus de miserrima patria nostra Transylvania*, 1668)

Ismeretlen szerzőjű, dramatizált, két-felvonásos, allegorikus gúnyirat a korabeli erdélyi állapotokról. Csak a 20. sz.-ban jelent meg nyomtatásban. A kéziratot feltüntetett szerző (Joannes Vilhelmus jezsuita) neve és jezsuita voltának említése a félrevezetést szolgálta. Az erdélyi közállapotok romlásának okai között a szokásos toposzokon (az urak önzése, kapzsisága, költekező életmódja) kívül konkrétumokat is megjelöl, mint pl. a görög kereskedők befolyása, az asszonyuralom (Apafiné). A szerző vélhetőleg érdeksérelmet szenvedett erdélyi magyar kereskedő, talán kat. vallású.

Kiad.: RMDE, II, 1960.

Irod.: GYÁRFÁS Tihamér, *Comoedia Erdély siralmas állapotjáról*, Gyoma, 1909.

Turu Pál

computus →kronológia

Concilium decem-virorum Hungariae (Tíz magyar politikus tanácskozása; Nagyszombat, 1722)

Szónoki példatár, a filozófiai kurzus záróvizsgáit köszöntő latin nyelvű jezsuita kiadvány. Szerzője vlsz. a retorikai évfolyam tanára, →Kazy Ferenc. A 12 késő barokk stílusú fiktív szónoklat a török